

ANNICK DELFOSSE

Szűz Mária alakja a nők és a feminizmus történetében

Egyes történészek, látván, mekkora tisztelet övezi Szűz Máriát, s hogy ez a hódolat elkerülhetetlenül a mennyei hierarchia feminizációjához vezet, a nők történetét is ennek a kultusznak a fényénél szeretnék megvilágítani. A Georges Duby és Michelle Perrot szerkesztésében összeállított *Histoire des femmes en Occident* [A nők története Nyugaton] egyes kötetei¹ rendszeresen a Szűzanya alakjára hivatkoznak, amikor megpróbálják értelmezni a nők helyzetét a történelem folyamán. Szerintük mind a Máriával kapcsolatos teológiai állásfoglalás, mind pedig a Mária körül kialakult kultusz nagymértékben meghatározta a nők szerepét a nyugati társadalomban. Mindazonáltal a történész nem kevés kockázatot vállal, amikor ilyen megközelítésből hivatkozik a Szűzanya személyére. Az a veszély fenyegeti ugyanis, hogy a kizárólagos férfiuralomról híres egyház elnyomó eszközévé szegényíti a Szűzanya alakját, s egyúttal elhomályosítja azt a sokrétű szimbolikus jelentést, amely gazdagon átjárja Mária jelentőségét. A nők történeti szerepére kiterjedő hasonló próbálkozások, amelyek Mária személyét tették hivatkozási pontjukká, szintén korlátokba ütköztek. Ilyen eset volt Georges Duby 1990 és 1992 között szervezett szemináriuma a Collège de France-on, amely a nőknek a 11. és 12. századi francia társadalomban betöltött szerepét vizsgálta. Úgy gondolta, hogy ha a Szent Szűz alakjával kapcsolatos egyre hatalmasabbá váló dokumentációt kutatja, akkor közelebb jut a valóságos nők megismeré-

Annick Delfosse a liège-i egyetem újkori történeti tanszékének tanársegédje. A tanulmány, amelyet a szerző szíves hozzájárulásával közlünk, ugyanezen egyetem F. E. R. (Femmes – Enseignement – Recherche) csoportja által szervezett konferencia vitaindító előadásként hangzott el 2002. május 23-án.

1 G. Duby – M. Perrot (szerk.): *Histoire des femmes en Occident*, 5 kötet, Paris, 1991–1992.

séhez is. Ám csalódnia kellett...² A középkortól ugyanis – egészen a 18. századig, amikor is az egyház erősen elnőiesedik – a Mária-tiszteletnek nincs kifejezetten női változata: a Szűzanya kegyhelyeire tartó zarándoklatokon nem nagyobb a nők részvétele, mint a férfiaké,³ a Máriának szentelt jótékony egyesületekben sem nagyobb a részvételi arányuk, és szerzetesrendjeiket vagy -kongregációikat sem ajánlják nagyobb számban az Istenanya oltalmába. Sőt, azok a Máriának szentelt írások is ritkák, amelyek nők tollából származnak. Elsősorban a férfiak reflektálnak a Szűzanya misztériumára, s az általuk megcélzott olvasóközönség sem kifejezetten nőkből tevődik össze. Ráadásul a teológusok gyökeresen elszakították Máriát a többi nőtől, amikor fokozatosan kidolgozták a rá vonatkozó egyházi tanítást. Szeplőtelen fogantatás, szűzi foganás, mennybevétel... – mindez elkülöníti az emberiség többi tagjától és elérhetetlenné teszi! Nem remélhető tehát, hogy a Mária személyére vonatkozó kutatás közelebb vinne a mindennapi nőhöz. Ugyanakkor az is igaz, hogy számos nő érzett mély és őszinte áhítatot a Szűzanya iránt, és kimutatható az Istenanyához fűződő intenzív kapcsolatuk.

A Szűz mint az identifikáció mércéje

Az egyház az elmúlt évszázadok folyamán mintaképként ajánlotta Szűz Máriát a nőknek. A kifejezetten Máriára vonatkoztatott tulajdonságok, mint az alázat, engedelmesség, áhítat stb. a nők elé tűzött, tisztelendő és követendő erényekké lettek. A prédikációk, a képi ábrázolások, a Miasszonyunk követésére biztató traktátusok és más elmélkedések a Szűz életéről, mind arra buzdítják őket, hogy azonosuljanak az egyház által a tökéletesség rangjára emelt asszonnyal. A kínált minta azonban nem egyoldalú. A klauzúras szerzetesnők elé a szemlélődés szimbólumává lett Szűzet állítja, a világban tevékeny életet folytató nővérek elé pedig azt a Szűzet, aki tanít és jótékonyt gyakorol a szegényekkel. A kislányok a gyermek Mária nyomában igyekeznek okosan, komolyan, alkalmazkodóan és alázatosan viselkedni; a családanyák Máriára tekintenek, amikor tisztán tartják szívüket, s közben gondoskodnak gyermekeikről. Mindent összevetve kirajzolódik az a kettős minta, amely megszabja a máriás élet két fő tengelyét: a szüzességet és az anyaságot.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a szűzi foganás az evangéliumokban az isteni elem megnyilvánulásának a bizonyítéka. Az evangélistákat egyrészt a zsidó, másrészt a kereszténység első

2 *Marie. La culte de la Vierge Marie dans la société médiévale*, D. Iogna-Prat, E. Palazzo és D. Russo szerkesztésében összegyűjtött tanulmányok, Georges Duby előszavával, Beauchesne, Paris, 1996, 1–3.

3 A liège-i egyetem licenciatussal rendelkező hallgatóival az újkori történetkritikai szeminárium keretében folytatott kutatásaink kimutatták, hogy Dél-Hollandia Mária-kegyhelyein (Montaigu, Hal, Tongre-Notre-Dame, Chièvres, Messines és Groeninghe) és a liège-i fejedelemség ugyanilyen kegyhelyein (Foy, Cortenbosch, la Sarte és a liège-i Saint-Séverin) nem volt jellemző a női látogatók nagyobb számaránya.

századának hellenista kultúrája hatja át. A Bibliáról pedig tudjuk, hogy több alkalommal is elénk állít olyan idős és elapadt méhű asszonyokat, akik Isten akaratából mégis gyermeket fogannak. A bibliai szövegek szerkesztői azt emelik ki e csodás születésekkel, hogy az említett matrónák gyermekei, Izsák, Jákob, Benjámin és a többiek, Isten ajándékai, akiket ő Izrael népének vezetésére küldött. A Krisztus utáni 1. században allegorikusan kommentálják az ilyen csodás fogadásokat, és szűzi foganásként értelmezik újra őket. Az evangélisták ebben a kulturális közegben fejtik ki munkásságukat. Máriát fiatal szűzként mutatják be, s ezzel is ráirányítják a figyelmet arra, hogy fia már rendkívüli születésénél fogva is a várt Messiás, akit Isten küldött. Emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy az evangéliumokban nem szerepel a „Szűz” szó. Elsőként Jusztinosz, a 2. század első felében élt egyházatya adta ezt a címet Máriának. S bár a testi szüzesség igen hamar a keresztény élet eszményévé vált, Mária csak a 4. században lett annak archetípusává. A szerzetesnők fokozatosan szembesültek a felhívással, hogy váljanak hasonlóvá az Istenanyához, s kövessék az ő példáját. Ezek a nők, miközben kolostorban, szűzi életet élnek, egyúttal Mária anyaságát is követni próbálják. A leghíresebb szerzetesnők életrajzai, *vitái* arról számolnak be, hogy keblükben tejet termelnek, hasuk pedig felfúvódik, mint a várandós Máriáé. Ezek a nők tehát testileg is azonosulnak a Szűzzel! Mások az anya szerepét játsszák a gyermek Jézus mellett: keblüket nyújtják neki, ruhácskát varrnak számára, pólyázzák és fürdetik.⁴

Az emancipációt segítő Szűz

Az elmondottak ellenére több alkalommal is megfigyelhető, hogy felcserélődnek a szerepek a mintaképnek tekintett Mária-alak alkalmazásakor. Nem egy esetben fordul elő, hogy a nők saját tekintélyük megszilárdítását próbálják elérni a Szűz alakjára támaszkodva. Nem érik be azzal, hogy az egyház által javasolt, sőt előírt máriás mintához igazítsák életüket, hanem maguk is élnek a lehetőséggel és a Szűz tekintélyével, hogy változásra szólítsák fel kortársaikat – ugyanannak a máriás mintának a felhasználásával. A szerepek felcserélődnek.

A 14. század folyamán így prófétanők támadólag, és – megszabadulva a férfiak tekintélyétől – a látomásaik során Máriától üzent szándékok közvetítőiként lépnek fel. Ebben a korban pestisjárványok, háborúk, a pápaság által előre megjósolt szkizmák rendítik meg a keresztény világot. Az említett nők Máriától kapott küldetésükre hivatkozva utasítják rendre e válságban vergődő világ főszereplőit, előírják számukra a követendő mintát, amelynek értelmében a keresztény eszmény határaihoz kell igazítaniuk cselekvésüket. Ez

4 Lásd például: *Vita beate Ide Lovaniensis*, AA.SS., április, II. kötet. Antwerpen, 1675, 177. § 22–23.

a fajta fellépés természetesen kihozza a sodrúkból az egyházi hatalmasságokat, akiknek a tekintélye rövidesen nem sokat nyom a latban azokkal az isteni parancsokkal szemben, amelyeket a Szűz közvetlenül e nők által szeretne érvényre juttatni. Rövid időn belül ellenőrzés alá vonják, sőt el is ítélik őket, amikor üzenetük túlságosan is felforgatja az egyházat és a társadalmi rendet.⁵

A későbbiekben a nők – kevésbé harcosan ugyan, de továbbra is tekintélyük megalapozásának szándékával – a változás iránti elköteleződésük bizonyításaként hivatkoznak a Szűzre. Avilai Teréz írásaiban például felbukkan az az eszme, hogy a Kármel megreformálásának szándékát az Istenanya vezérli. Később, a 17. században egyes szerzetesnők Máriára hivatkozva igazolják abbéli szándékukat, hogy aktív apostoli életet éljenek a világban, s az Istenanyát egyre inkább úgy állítják be, mint aki – az Erzsébetnél tett látogatása és a pünkösdi eseményeken való jelenléte által – az igehirdetés, a kérügmá egyik első megvalósítója.⁶ Miért ne lehetne e címen is mintaképük a Szűzanya, ha eddig is eszményként állították elébük? Végül ne feledjük, hogy a 19. és 20. századi Mária-jelenések fő kedvezettjei is a nők. Úgy tűnik, hogy az említett jelenések e – gyakran alázatos és mindig hatalomtól megfosztott – nők számára az önkifejezés egyik eszközévé, szavuk hallatásának egyik lehetőségévé váltak.

Feminizmus

Mária alakját számos női vagy feminista mozgalom állította előtérbe, akár mint küzdelmük zászlóvivőjét, akár – ellenkezőleg – mint a női antimodell elrettentő példáját. A 19. században egyes protestáns nők – mint Anna Jameson művészettörténész⁷ vagy Harriet Beecher-Stowe,⁸ a *Tamás bátya kunyhójának* szerzője – úgy ítélték, hogy a protestantizmus Mária alakjával együtt a női jelleget is kiirtotta vallásából, ezzel szemben a katolicizmus a Szűznek köszönhetően sikerrel megőrizte a női eszményt. Mindennek következtében ezek a nők – továbbra is szilárdan a protestantizmusba bocsájtva gyökereiket – magukénak vallották Máriát mint olyan női szimbólumot, amely felértékeli a nők és a női lelkiség szerepét. Mindezzel nem arra törekedtek, hogy a Szűz alakját az emancipáció céljainak szolgálatába állítsák, sőt, továbbra is állították, hogy az asszony helye a családban van, ahol mint anya és feleség szolgál. Mindössze azt szerették volna, hogy a Szűz mintájára – aki az ő szemükben minden női erény és tökéletesség teljessége – újraértékeljék őket.

5 Sylvie Barnay: *Le ciel sur la terre. Les apparitions de la Vierge au Moyen Age*, Cerf, Paris, 1999, 164.

6 Elisabeth Rapley: *Les dévotes. Les femmes et l'Église en France au XVIIe siècle*, Franciaúra fordította Ch. Melancon, Paris, 1995, 261–264.

7 Anna Jameson: *Legends of the Madonna as represented in the Fine Arts*, London, 1852.

8 Harriet Beecher-Stowe: *Sunny Memories of Foreign Lands*, Boston, 1854; Uó: *The Minister's Wooing*, 1859.

Másik mozgalom és másik korszak: a magukat manapság anarcho-feministának valló csoportok a hímuralommal jellemzett és patriarchálisnak mondható katolikus egyház elfajzásának szimbólumát látják a Szűzanyában.⁹ Úgy mutatják be őt, mint az alávetett és nem nélküli nő antimodelljét, szembeállítva Évával, aki viszont mert lázadni.

A továbbiakban elsősorban a katolikus feminizmussal¹⁰ foglalkozom, ezen belül is különösen az angolszász feminizmussal, amelyet a hetvenes években Mary Daly¹¹ indított radikálisan útjára, majd a későbbiekben mérsékeltabb formában folytatódott. Meglepő módon ez a mozgalom nem sokat foglalkozott Szűz Máriával; rendszerezett feminista mariológia nem született. Két kivételt említhetünk csak: Marina Warner¹² 1983-ban tett közzé egy teljes egészében Máriának szentelt könyvet, amelyben annak bemutatására törekszik, hogy az egyház alattomosan a valóságos nők befektetésére használta fel Mária alakját. Tizenöt évvel később Sally Cunneen¹³ egy derűsebb, követésre méltó máriás modellt rajzol elénk, amely nem jelent elidegenítő mintát a női nem számára. E két esettől eltekintve azonban a Máriáról való feminista gondolkodás csak alkalmi témaként bukkan elő a témán túllépő diskurzuson belül.

Ezzel a megállapítással azonban nem állítjuk, hogy ez az alkalmi téma ne lenne jelentős. A kérdés az: Szűz Máriának milyen látásmódját dolgozta ki ez a mozgalom? Az említett teológusnők azt hangsúlyozzák, hogy a férfi-egyház minden más nő rovására dicsőíti Máriát, sőt a női nem leértékelésének elferdült eszközeként, egészségtelen és elkésérítő mintaképként állítja előtérbe.¹⁴ Hogy miért? Először is azért, mert Mária szűz. Szerzőink szemében, akik a szüzességet szexualitásuk tagadásának tekintik, a szűzi modell arra ösztönöz, hogy el- és megvessük a nők többségét, hiszen azok vállalják a nemi életet és elutasítják a szüzesség diktátumát. Azután: Mária anya. A feministák viszont mindenáron túl akarnak lépni a feleség és szerepkörön, amelyet neveltetésük már születésük óta előírt számukra, akadályozva így a személyes kibontakozást.

9 Az internetes olvasó az *En dehors* weboldal következő címszava alatt talál információt: „chronique anarchaféministes” [sic]. <http://membres.lycos.fr/endehors> (2002 májusában olvasott oldal).

10 Máriának a nők emancipációs mozgalmában betöltött szerepéről vö. René Laurentin: *Marie*, in *Catholicisme, hier, aujourd'hui et demain*, VIII. kötet, Paris, 1979, 357–359, valamint Uő: *Marie au XXe siècle*, in *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, X. kötet, Paris, 1980, 477–478. Az amerikai feminizmusról vö. René Laurentin: *Marie dans la perspective du féminisme américain*, in *La figure de Marie, lumière sur la femme. Actes de la 44e–45e session de la S.F.E.M.*, Pontmain, 1988, Paris, Oeil, 1989, 81–111.

11 Mary Daly, *Beyond God the Father. Toward a Philosophy of Women's Liberation*, Boston, 1973.

12 Marina Warner: *Alone of all her sex. The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, 1983 (franciául: *Seule entre toutes les femmes. Mythe et culte de la Vierge Marie*, N. Menant fordítása, Rivages, Paris–Marseille, 1989).

13 Sally Cunneen: *In search of Mary. The Woman and the Symbol*, 1996 (franciául: *A la recherche de Marie. La femme et le symbole*, M.-C. Morel fordítása, Desclée de Brower, Paris, 1998).

14 René Laurentin: *Marie dans la perspective du féminisme américain...*, i. m. 90.

A legrosszabb azonban az, hogy Mária egyszerre Szűz és Anya, tehát olyan mintakép, amelyet lehetetlen követni, s amely ezért csak elveszi a földi nők kedvét. Végül: Mária az ő szemükben a nőkre tukmált passzivitás, félrehúzóds, hallgatás és elidegeneds mintaképe, amely csak arra jó, hogy megerősítse a férfiaknak való alávettségüket. A feminista teológusnők azonban nem arra következtetnek, hogy visszavonhatatlanul és végérvényesen el kell vetni a máriás modellt. Miután kontrasztként állították a nők elé a Szűzanyát, azt javasolják, hogy gondoljuk újra a szerepét, és próbáljuk újrafogalmazni mintaértékét a kortársak számára. Szabad és független nőként rajzolják elénk, aki saját akaratából lett szűz és anya, a keresztény közösség tevékeny tanítványa.

Bár a Szűzanyának szentelt roppant irodalom csak igen sovány útmutatást nyújt a valóságos nők történelemben betöltött helyzetéről, a Mária-tisztelet mégis tagadhatatlanul fontos szerepet játszott sok konkrét nő életében. Élhető modellt láttak Máriában, amelyet szüntelenül újra kell ugyan definiálni, ám mindig aktuális marad: néha a hétköznapi élet erényes keretét jelenti, néha meg a tekintélyelv és a reformtörekvések szilárd támaszát.

(Somorjai Gabi fordítása)